

УДК 343.7(477)

Т. О. Павлова, канд. юрид. наук, доцент, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

СУДИМІСТЬ ЯК ПРИМУСОВИЙ ЗАХІД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ

У статті на підставі аналізу Кримінального кодексу України та положень доктрини кримінального права розглянуто правову природу, правові наслідки судимості та її співвідношення з кримінальною відповідальністю, кримінальним покаранням та рецидивом.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, кримінальне покарання, судимість, рецидив.

Постановка проблеми. Судимість є одним з дискусійних інститутів кримінального права. Це пов'язано із суворими правовими наслідками, які настають для особи, що має судимість. На початку розвитку кримінального права ці наслідки мали суто вплив на фізичне тіло людини, оскільки це проявлялося у її тавруванні. Сьогодні, ці наслідки не пов'язані із впливом на тіло, а мають вплив на соціальну адаптацію та ресоціалізацію, хоча елементи певної стигматизації теж присутні, оскільки особі, яка має судимість доволі складно пристосуватися та повернутися у суспільство, яке, як правило, не здатне відноситися до осіб, що мають судимість, так само як до правослухняних громадян. Вказані правові наслідки судимості проявляються у певних правообмеженнях, які передбачені не тільки в Кримінальному кодексі України (далі – КК України), а й в інших законах України.

У Загальній частині чинного Кримінального кодексу України вперше передбачено розділ XIII – «Судимість», який складається з чотирьох статей: «Правові наслідки судимості» (ст. 88); «Строки погашення судимості» (ст. 89); «Обчислення строків погашення судимості» (ст. 90) і «Зняття судимості» (ст. 91) [1]. Ними охоплюється сукупність норм, які регулюють суспільні відносини, що пов'язані з судимістю, її погашенням та зняттям. У чинному Кримінальному кодексі України закріплені положення щодо визначення меж судимості, але досі не надано поняття судимості; не передбачено переліку кримінально-правових наслідків судимості; загальноправові наслідки судимості розпорошені по різних нормативно-правових актах та несистематизовані, що, безумовно, ускладнює розуміння інституту судимості та процес ресоціалізації засуджених осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню інституту судимості та суміжних кримінально-правових інститутів присвячені праці таких вчених: А. В. Андрєєва, В. В. Голіни, О. О. Книженко, І. І. Митрофанова, С. О. Муратової, М. І. Панова, К. В. Пугачова, Є. О. Письменського, А. О. Расюк, В. І. Тютюгіна, В. Д. Філімонова, М. І. Хавронюка, П. А. Хряпінського, С. С. Яценка, А. М. Яценка та ін. Але більшість проблем, пов'язаних із визначенням правової природи, правових наслідків судимості, визначенням її місця у системі заходів кримінально-правового впливу, досі залишаються ще не вирішеними.

Метою статті є аналіз положень Кримінального кодексу України та доктрини кримінального права щодо правової природи, правових наслідків та співвідношення судимості з іншими заходами кримінально-правового характеру.

Виклад основного матеріалу. Судимість – складне правове явище, яке має багатофункціональне соціальне і правове призначення. Інститут судимості тісно пов'язаний з іншими інститутами кримінального права, а саме злочин, кримінальна відповідальність, кримінальне покарання тощо.

Відсутність у Кримінальному кодексі України законодавчого визначення судимості сприяло дослідженню цього інституту у доктрині кримінального права. Щоправда деякі вчені (Б. С. Нікіфоров, В. М. Кудрявцев, А. А. Піонтковський, І. І. Карпець, П. Л. Фріс та ін.) [2, с. 104; 3, с. 114; 4, с. 12]. висловлювалися про необхідність ліквідації судимості. У доктрині кримінального права існує ще одна точка зору (О. М. Яремко) щодо необхідності збереження тільки кримінально-правових наслідків судимості, які необхідно чітко передбачити у чинному Кримінальному кодексі України [5, с. 104].

Більшість вчених підтримують необхідність існування інституту судимості, вказаний інститут, на думку В. В. Голіни, виступає правовим засобом боротьби з рецидивом злочинів, і як основа соціального контролю за особами, що відбули покарання, і як підстава для розроблення та запровадження заходів попередження злочинності тощо [6, с. 175].

Поняття судимості, як вже вказувалося, не передбачено в чинному КК України, а надано в п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості» від 26.12.2003 р. № 16, а саме «судимість є правовим станом особи, який виникає у зв'язку з її засудженням до кримінального покарання і за зазначених у законі умов тягне настання для неї певних негативних наслідків, і що правильне застосування правових норм про судимість, її погашення чи зняття має важливе значення для вирішення кримінальних справ у разі вчинення особою нового злочину [7].

У доктрині кримінального права висловлюються наступні точки зору щодо правової природи судимості.

Перша група вчених пов'язують правову природу судимості з покаранням і розглядають судимість як його невід'ємну властивість. Як складовий елемент покарання і правовий наслідок його призначення судимість, на думку С. І. Зельдова, характеризується такими ж самими властивостями і цілями, що і покарання. Тобто властивості і цілі покарання та судимості збігаються, хоча обсяг і характер їх впливу на особу неоднакові. Сутність судимості, як пише С. І. Зельдов, полягає в тому, що вона є специфічним правовим засобом продовження досягнення цілей покарання і після його відбуття [8, с. 3-4].

Друга група вчених вважають, що реалізація основного кримінально-правового відношення між державою і злочинцем, тобто кримінальна відповідальність припиняється з моменту відбуття покарання. Ті правові відносини, що виникають після відбуття покарання і пов'язані з обмеженням правового становища судимої особи протягом строку погашення судимості, є не етап реалізації кримінальної відповідальності, а спеціальне кримінально-правове відношення, що виникає в силу кримінального закону після реалізації права держави на покарання злочинця. Судимість, як писав А. А. Піонтковський, не є покаранням, а являє собою наслідок відбуття покарання [9, с. 44]. Тезу про те, що судимість є наслідком кримінального покарання або його відбування, поділяють і сучасні вчені [10, с. 44].

Третя група вчених, наприклад, В. В. Голіна, вважають, що судимість є складовою кримінальної відповідальності, за допомогою цього інституту вирішується такі соціально-правові завдання: підвищення її правового впливу на засудженого шляхом створення для нього стану судимості; досягнення і закріплення цілей покарання; слугування як елемента конструювання складів злочинів з підвищеним ступенем тяжкості; попередження рецидиву злочинів [6, с. 180].

Визначення правової природи судимості допоможе визначити її місце у системі заходів кримінально-правового впливу.

О. В. Козаченко, М. І. Хавронюк відносять судимість до примусових заходів кримінально-правового впливу [11, с. 38-41; 12, с. 290-302].

Ф. К. Набіуллін пише, що судимість відноситься до заходу кримінально-правового характеру, який не є формою реалізації кримінальної відповідальності [13, с. 221]. З вказаною точкою зору важко погодитися, оскільки кримінальна відповідальність при-

пинається саме з погашенням або зняттям судимості, в іншому випадку покладення будь-яких правообмежень поза межами кримінальної відповідальності є незаконним.

Ми вважаємо, що судимість є примусовим заходом кримінально-правового характеру та реалізується у межах кримінальної відповідальності. Вчинення злочину, який містить певний склад злочину, передбачений Особливою частиною КК України (ч. 1 ст. 2 КК України), є підставою виникнення кримінально-правових відносин у межах яких відбувається притягнення особи до кримінальної відповідальності. Відповідно до п. 1.1. Рішення Конституційного Суду України від 27.12.1999 р. № 9-рп/99, кримінальна відповідальність настає з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком [14].

Кримінальна відповідальність може бути реалізована в таких трьох формах. Перша форма – засудження винного, що виражається в обвинувальному вирокі суду, не пов'язаному з призначенням йому кримінального покарання (ч. 4 ст. 74 КК України). Другою формою реалізації кримінальної відповідальності є засудження особи, поєднане з призначенням їй конкретної міри кримінального покарання, від реального відбування якого засуджена особа звільняється з випробуванням (ч. 1 ст. 75, ч. 1 ст. 79 КК України). Третньою, найбільш типовою формою реалізації кримінальної відповідальності, є відбування винним призначеного йому судом кримінального покарання (наприклад, відбування кримінального покарання у виді обмеження волі на певний строк). Судимість як правовий наслідок засудження особи до певної міри кримінального покарання виникає при останніх двох формах реалізації кримінальної відповідальності.

Виникнення стану судимості відбувається за наступною схемою:

*Злочин → кримінальна відповідальність → кримінальне покарання →
судимість → погашення або зняття судимості
(у разі сприятливого спливу строків судимості) або рецидив
(якщо протягом спливу строків погашення судимості
особа вчинила новий злочин).*

Отже, судимість є правовим наслідком засудження особи до певної міри кримінального покарання та реалізується шляхом виникнення у особи стану судимості.

Стан судимості, як вже вказувалося, пов'язаний із додатковими правообмеженнями, які виникають поза межами кримінального покарання, після його відбуття, тому в юридичній літературі ведуться дискусії з приводу правомірності правообмежень, які виникають у наслідок визнання особи такою, що має судимість. Обмеження, які застосовують до особи, яка має судимість, мають як кримінально-правові, так і загальноправові наслідки та в період судимості виходять за рамки кримінального покарання, тому не є кримінальним покаранням, наприклад, заборона особам, які мають судимість, займати певні посади. Загальноправові наслідки, на нашу думку, порушують положення Конституції України та Загальної декларації прав людини. Так, у ст. 24 Конституції України проголошена рівність конституційних прав і свобод усіх громадян перед законом. Не може бути привілеї чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного й соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [15]. При здійсненні своїх прав і обов'язків кожна людина має зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом з метою забезпечення належного визнання й поваги прав та свобод інших і забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку й загальноного добробуту в демократичному суспільстві (ст. 29 Загальної декларації прав людини) [16]. Тому слід погодитися з О. М. Яремко, яка пише, що судимість слід враховувати тільки при вирішенні питань, пов'язаних із кваліфікацією злочинів, призначення та виконання покарань, тобто вона має зумовлювати лише кримінально-правові наслідки [5, с. 103]. У зв'язку з цим, із ч. 1 ст. 88 КК України пропонуємо викласти в наступній редакції «Судимість є правовим станом особи, який виникає у зв'язку із її засудженням

та призначенням кримінального покарання і за зазначених у цьому Кодексі умов тягне настання для неї кримінально-правових наслідків, які передбачені цим Кодексом»; пропонуємо виключити з ч. 2 ст. 88 КК України слова «а також в інших випадках, передбачених законами України» та доповнити нормою такого змісту: «Судимість, яка була погашена або знята, анулює всі наслідки, що передбачені цим Кодексом».

Висновки. Судимість є примусовим заходом кримінально-правового характеру та виступає правовим наслідком засудження особи до певної міри кримінального покарання. У чинному Кримінальному кодексі України необхідно визначити не тільки початковий та кінцевий термін судимості, як це передбачено в ч. 1 ст. 88 КК України, а й надати поняття судимості; передбачити чітку систему кримінально-правових наслідків судимості. Вважаємо, що загальноправові наслідки, які сьогодні розпорошені по різних нормативно-правових актах, порушують положення Конституції України та Загальної декларації прав людини, та обмежують особу, яка відбула кримінальне покарання, у її правах, суттєво ускладнюють процес її ресоціалізації.

Список літератури

1. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page3>. – Назва з екрана.
2. Никифоров Б. С. О рецидиве и судимости / Б. С. Никифоров // Сов. государство и право. – 1957. – № 5. – С. 100–105.
3. Кудрявцев В. Н. Ограничение прав по проекту Основных начал уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик и УПК УССР / В. Н. Кудрявцев, Б. С. Никифоров // Сов. государство и право. – 1958. – № 7. – С. 111–114.
4. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / П.Л. Фріс. – К.: КНУВС, 2005. – 35 с.
5. Яремко О. Інститут судимості в кримінальному праві України: необхідність гуманізації / О. Яремко // Актуальні проблеми правознавства. – Вип. 4(8). – 2016. – С. 101–104.
6. Голина В. В. Судимість як соціально-правове явище: сутність, призначення, наслідки / В. В. Голина // Вісник Академії правових наук. – № 2(41). – С. 173–182.
7. Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.12.2003 р. № 16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0016700-03>. – Назва з екрана.
8. Зельдов С. И. Институт судимости в советском уголовном праве: автореф. дис. на соискание науч. степени ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / С. И. Зельдов; Высш. шк. МООН СССР. – М., 1967. – 16 с.
9. Пионтковский А. А. О понятии уголовной ответственности /А. А. Пионтковский //Сов. государство и право. – 1967. – № 12. – С. 40–48.
10. Яценко С. С. Інститут кримінальної відповідальності в новому Кримінальному кодексі України та інших нормативно-правових актах: аспект узгодженості / С. С. Яценко // Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. [Харків, 25–26 жовтня 2001 р. – К.; Х., 2002. – 236 с.
11. Кримінально-правові заходи в Україні : підручник / [за ред. професора О. В. Козаченка]. – Миколаїв : Іліон, 2015. – 216 с.
12. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навчальний посібник / [за заг. ред. М. І. Хавронюка]. – К.: Ваіте, 2014. – 944 с.
13. Набиуллин Ф. К. Некарательные меры уголовно-правового характера /Ф. К. Набиуллин // Ученые записки Казанского государственного университета. – 2007. – Т. 149, кн. 6. – С. 221–225.
14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень ч. 3 ст. 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканість) від 27.12.1999 р. № 9-рп/99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-99>. – Назва з екрана.
15. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. – Назва з екрана.
16. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015. – Назва з екрана.

Т. А. Павлова, канд. юрид. наук, доцент, доцент
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
Кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

СУДИМОСТЬ КАК ПРИНУДИТЕЛЬНАЯ МЕРА УГОЛОВНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРА

Резюме

В статье на основе анализа норм Уголовного кодекса Украины, положений доктрины уголовного права сделан вывод о том, что судимость является правовым последствием осуждения лица к определённой мере уголовного наказания; состояние судимости связано с дополнительными правоограничениями, возникающими после отбытия наказания, поэтому общеправовые последствия судимости выходят за рамки уголовного наказания, следовательно, необоснованно ограничивают такое лицо в его правах; предлагается предусмотреть в Уголовном кодексе Украины перечень уголовно-правовых последствий судимости.

Ключевые слова: уголовная ответственность, уголовное наказание, судимость, рецидив.

T. A. Pavlova, PhD in Law, Associate Professor
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

CONVICTION AS A FORCED MEASURE OF CRIMINAL AND LEGAL CHARACTER

Summary

The article, based on the analysis of the Criminal Code of Ukraine regulations and provisions of the criminal law doctrine, results in conclusions on the following: conviction is a legal consequence of the adjudication of a person to a certain measure of criminal punishment; the state of criminal record is associated with additional legal limitations arising after the punishment endured, therefore the general legal consequences of the conviction exceed the scope of the criminal punishment, and therefore unreasonably restrict such a person in his/her rights. It is proposed to provide a list of criminal consequences of the criminal record in the Criminal Code of Ukraine.

Key words: criminal liability, criminal punishment, conviction, repeated offence.